

Kungliga bibliotekets inspel till kommande forskningsproposition – Nationell forskningsinfrastruktur för att möta samhällsutmaningar

Bakgrund och sammanfattning

Detta yttrande är ett svar på Utbildningsdepartementets inbjudan (U2023/01467) att inkomma med synpunkter på regeringens forsknings- och innovationspolitik. Kungliga biblioteket (KB) utgår i sina rekommendationer från sitt uppdrag att bidra till den svenska forskningens kvalitet och det demokratiska samhällets utveckling.

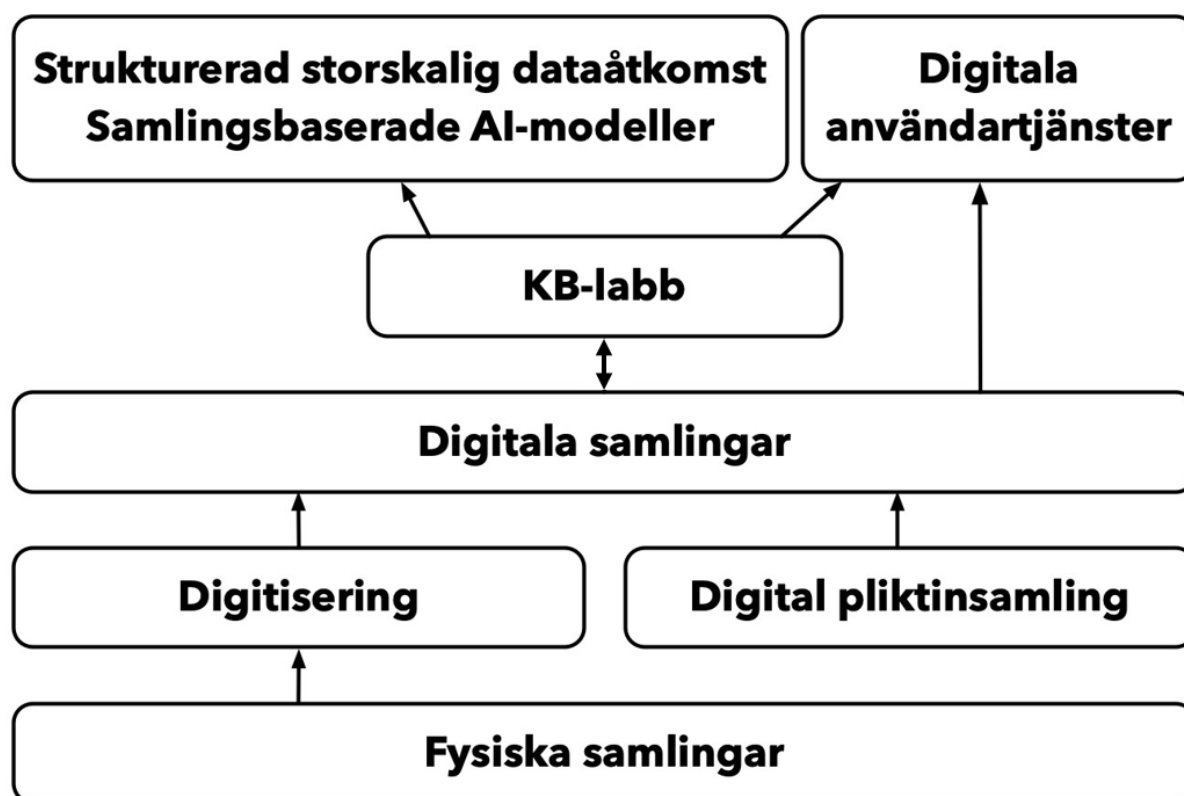
För att regeringens övergripande forskningspolitiska mål av högkvalitativ forskning, där högre utbildning och innovation bidrar till samhällets utveckling och näringslivets konkurrenskraft, ska uppnås behöver KB:s roll som en nationell forskningsinfrastruktur stärkas. Detta behov är också kopplat till nationell säkerhet där KB:s samlingar utgör en grund för att Sverige ska bli självförsörjande vad gäller svenska språkmodeller inom artificiell intelligens (AI).

Det finns nya och ökande behov av forskningsinfrastruktur inom områden som hittills inte utvecklats sådana i någon större omfattning. Idag är en mycket liten del av samlingarna på arkiv, bibliotek och muséer överförda till digital form (digitiserade). Samhällsnyttan av den forskning som idag utförs på dessa samlingar är därmed begränsad. Det finns en underutnyttjad potential i samlingarna där datadriven forskning kraftfullt kan bidra till att möta dagens och morgondagens samhällsutmaningar. Tillgången till e-infrastruktur måste också förbättras för att möta både snabbt ökande datavolymer, behov av snabbare överföring och forskningens behov av att analysera allt större och mer komplexa datamängder.

KB befinner sig i en stark utvecklingsfas i relation till forskningen i Sverige och internationellt. Traditionellt har forskningen vid KB handlat om närläsning och tolkning av verk ur samlingarna, men KB har nu också en allt viktigare roll inom digital forskning där möjligheterna med AI utnyttjas. Förväntningarna från forskarsamhället är stora på detta område och en digital infrastruktur för tvärvetenskaplig forskning måste utvecklas i bred samverkan med andra intressenter. En förutsättning för den utvecklingen är att KB:s kulturarv digitiserats vilket kräver kraftfulla insatser. Av vikt är också en breddad digital insamling. I en digital värld är det nödvändigt att KB kan garantera autenticitet såväl som en god tillgång till materialet. Genom öppen vetenskap ökar möjligheten att tillgängliggöra forskningsresultat, forskningsdata och forskningsmetoder samtidigt som samhällets möjlighet till engagemang i forskning underlättas. Att resultat från forskningen snabbt kan delas med

andra forskare och olika samhällsaktörer innebär bättre förutsättningar för ett effektivt forskningssystem samtidigt som lösningar på samhällets utmaningar kan grundas i aktuell kunskap och bli långsiktigt hållbara.

Förenklat kan KB:s flöde som en samlingsbaserad forskningsinfrastruktur beskrivas enligt nedanstående bild:

KB har genom sina omfattande samlingar av såväl historiskt som dagsaktuellt material en unik position i Sverige. En stor del av materialet i samlingarna omfattas av upphovsrätt, men genom en inskränkning i upphovsrättslagen¹ kan KB för forskningsändamål framställa kopior av verk i samlingarna för att utföra för text- och datautvinning (TDM).²

KB:s unika samlingar, tillsammans med inskränkningen, utgör grunden för att KB-labb kan utveckla AI-modeller baserat på samlingarna. Modellerna är effektiva i förhållande till sin storlek och har gjort KB-labb till en viktig nod i utvecklingen av svensk AI. Modellerna distribueras fritt med helt öppna licenser, vilket gör att slutanvändare kan anpassa modellerna för sina syften och använda dem lokalt i sin egen IT-miljö. Härigenom kan användarna av modellerna undvika att exponera potentiellt känslig data i IT-miljöer de själva inte kontrollerar. Det har lett till att KB-labbs modeller har blivit nedladdade miljontals gånger och de används dagligen i akademien, i myndigheter och i näringslivet. Samhällsnyttan av

¹ Se 15 b § lag (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk.

² TDM är en automatiserad teknik som används för att analysera text och data i digital form i syfte att generera information.

KB:s AI-modeller är därför betydande. KB-labbs standardmodell för det svenska språket (KB-BERT) är i dag Sveriges mest använda språkmodell.

Det råder en ömsesidigt förstärkande relation mellan KB:s samlingar och KB-labbs AI-modeller. Modellernas kvalitet har sin grund i omfattningen och kvaliteten i KB:s samlingar. Det är därför av central betydelse att KB:s samlingar digitiseras i högre takt och omfattning än idag samt att KB ges möjlighet att i högre utsträckning samla in dagens digitala publicering. Samtidigt kan KB-labbs AI-modeller användas till att tillgängliggöra samlingarna för olika typer av användare och för att förbättra kvaliteten på samlingarna.

Centralt för att lösa samhällsutmaningar, utveckla svensk forsknings kvalitet och säkra svenska forskares möjligheter att konkurrera internationellt är öppen vetenskap. Det ökar förutsättningarna för att framsteg inom forskningen blir omsatta och kan bidra till en hållbar samhällsutveckling inom såväl offentlig sektor som svenskt näringsliv.

KB pekar i detta yttrande mot bakgrund av ovanstående, på vikten av en förstärkning av de legala, finansiella och tekniska förutsättningarna. Dels för att utöka omfattningen på KB:s digitala samlingar genom insamling och digitisering och dels för att fortsatt utveckla arbetet med AI och tillhandahållandet av samlingarna. KB bär en stor del av utvecklingen av svensk AI som utvecklas för forskning, men som också används i hela samhället.

Av denna anledning avser KB också att, vid sidan av detta yttrande, hemställa om ett tillägg till instruktionen att bedriva forskning. Ändringen syftar bl.a. till att stärka KB som forskningsinfrastruktur och KB:s arbete med AI-modeller, samt till att belysa behoven av en tydligare rättslig grund för behandling av personuppgifter. Samhällsnyttan av KB:s samlingar och KB:s fortsatta bidrag att möta samhällsutmaningar och till den nationella säkerheten stärks därmed också. En sådan komplettering skulle även, för att citera Riksrevisionens granskningsrapport *Statliga myndigheters FoU-verksamhet – styrning och processer för kvalitet, relevans och hushållning* (RIR 2021:5), spegla den faktiska verksamheten.³

³ *Statliga myndigheters FoU-verksamhet – styrning och processer för kvalitet, relevans och hushållning* (RIR 2021:5), s. 29.

Här listas KB:s rekommendationer till regeringens forskningspolitik. Rekommendationerna utvecklas nedan i yttrandet.

Utveckling av svenska AI-modeller och lokal beräkningskraft

- KB efterfrågar ett uppdrag att tillsammans med lämpliga samarbetspartners ta fram säkra AI-modeller för användning i svensk offentlig sektor.
- KB önskar en förstärkning på 60 mnkr sammanlagt under perioden 2025–2028 för utbyggd beräkningskapacitet för framtagning av AI-modeller för forskning.

Långsiktig informations- och dataförsörjning

- KB efterfrågar ett förtydligt uppdrag och rättslig grund för ökad digital insamling i enlighet med regeringens intentioner i direktivet till utformning av ny pliktlagstiftning.
- KB önskar en förstärkning på 100 mkr sammanlagt under perioden 2025–2028 för att genom digitisering och kapacitetsökningar inom ramen för it-infrastruktur långsiktigt säkra tillgång till samlingarnas informationsinnehåll.

Avtalslicenser för upphovsrättsskyddade verk

- En utredning bör tillsättas för att undersöka hur avtalslicenskostnader nationellt ska hanteras för åtkomst till digitala kulturarvssamlingar.

Öppen vetenskap

- De nationella riktlinjerna för öppen vetenskap bör vara centrala i initiativ för att stärka svensk forskning.
- KB efterfrågar ett uppdrag att tillsammans med lämpliga samarbetspartners utreda behovet av och eventuell form för en nationell publiceringsplattform.

Ställningstagande

Utveckling av svenska AI-modeller och lokal beräkningskraft

- KB efterfrågar ett uppdrag att tillsammans med lämpliga samarbetspartners ta fram säkra AI-modeller för användning i svensk offentlig sektor.
- KB önskar en förstärkning på 60 mnkr sammanlagt under perioden 2025–2028 för utbyggd beräkningskapacitet för framtagning av AI-modeller för forskning.

Den snabba utvecklingen inom datadriven forskning och AI gör att KB:s digitala samlingar har ökad forsknings- och samhällsrelevans. För att möta de samhällsutmaningar och de förväntningar som detta för med sig från forskningen har KB sedan januari 2022 permanentat sitt datalabb, KB-labb, som en enhet på myndigheten.

KB-labb arbetar idag med samlingarna för att bidra till forskningen på två sätt. *Dels* genomför KB-labb kvalificerad och omfattande kurering och inferens,⁴ som inkluderar omstruktureringar och ombearbetningar av mycket stora material. Det kan exempelvis innebära modellbaserad transkribering av miljontals timmar radioutsändningar eller att en forskningsfråga om en egenskap hos materialet ställs till hela KB:s digitaliserade dagstidningsarkiv med hjälp av en AI-modell. *Dels* utvecklar KB-labb AI-modeller som genom samlingarnas historiska djup, genre- och domänbredd gör att modellerna representerar nästintill samtliga variationer av det svenska språket. Det ökar modellernas användbarhet för forskning, men har även visat sig mycket användbara för tillämpningar inom offentlig förvaltning och i näringslivet. KB-labbs AI-modeller bidrar till forskningen inom digitala humaniora och samhällsvetenskap, där traditionella frågeställningar kan mötas med kvantitativa metoder, men där också helt nya typer av frågeställningar blir möjliga och relevanta. Modellernas generella kapacitet gör emellertid att de används även inom livsvetenskaperna (Life Science) och naturvetenskaperna (STEM).

Både för forskningens arbete direkt med samlingarna och för utveckling av AI-modeller baserad på samlingarna behövs betydande beräkningskraft. KB-labb har en beräkningsinfrastruktur som nyttjar olika typer av beräkningskraft. Stora beräkningstunga insatser sker framför allt inom ramen för EU-kommissionens gemensamma initiativ för superdatorer (Euro High Performance Computer Joint Undertaking, Euro HPC JU), medan test och experiment sker på lokala beräkningsservrar. Tillgången till beräkningskraft i fullskalig HPC-miljö är genom EU-kommissionens initiativ tillfredställande i dagsläget. Den ensidiga exponeringen mot Euro HPC JU är dock osäker på medellång och lång sikt. Bristande beräkningskraft lokalt utgör även en betydande och innovationshämmande flaskhals eftersom de legala och tekniska förutsättningarna vid användning av beräkningskraft i HPC-miljö kraftigt förlänger tiden mellan idé och laborativ insats. Även storskalig, modellbaserad inferens mot samlingarna behöver ske mot beräkningskapabla servrar som är samlokaliserade med data för att vara legalt möjlig.

⁴ I det här fallet använda AI-modeller för att göra en statistisk uppskattning av en egenskap i samlingarna.

Mot denna bakgrund ser KB såväl för egen del som för andra dataintensiva myndigheters del ett stort och långsiktigt behov av beräkningskraft som är samlokaliserad med data, i KB:s fall med KB:s samlingar.

De svenska AI-modeller som tagits fram för forskningen i KB-labb har på kort tid fått stor betydelse för andra sektorer, inte minst AI-utvecklingen inom offentlig sektor. För att säkerställa en kontinuitet i den positiva utvecklingen och effektiviseringen det medför har KB för avsikt att hemställa om ett tillägg i myndighetens instruktion att bedriva forskning, bland annat för att stärka KB:s arbete med AI-modeller och för att bättre spegla den faktiska verksamheten. Utöver den hemställan, och givet betydelsen av KB:s arbete med AI-modeller för nationell säkerhet, efterfrågar KB ett uppdrag bestående i att tillsammans med lämpliga samarbetspartners ta fram säkra, effektiva och transparenta AI-modeller för användning i svensk offentlig sektor. Modellerna ska även gå att använda i näringslivet och inom akademien.

Långsiktig informations- och dataförsörjning

- KB efterfrågar ett förtydligt uppdrag och rättslig grund för ökad digital insamling i enlighet med regeringens intentioner i direktivet till utformning av ny pliktlagstiftning.
- KB önskar en förstärkning på 100 mkr sammanlagt under perioden 2025–2028 för att genom digitisering och kapacitetsökningar inom ramen för it-infrastruktur långsiktigt säkra tillgång till samlingarnas informationsinnehåll.

I KB:s uppgift som nationalbibliotek och nationell forskningsinfrastruktur ingår att samla in, beskriva, bevara och tillhandahålla fysiskt och digitalt material. Att bygga vidare på och utveckla de nationella samlingarna är nödvändigt för att fortsatt kunna erbjuda en angelägen, säker och användbar källa med ett långt tidsperspektiv för svensk forskning.

Samhällets digitalisering innebär att KB:s uppdrag behöver förstås i en allt mer digital kontext. Inom de naturvetenskapliga forskningssektorerna skapas digital data löpande i verksamhetsprocesser (till exempel i partikelacceleratorer och i rymdobservatorier) medan det inom kulturarvsområdet krävs ytterligare bearbetning – samlingarna behöver digitiseras. En av KB:s främsta utmaningar för att leva upp till forskningens efterfrågan på källmaterial i dag handlar dels om behovet av att överföra samlingar till digitalt format för fortsatt tillhandahållande och bearbetning, men också om att kunna samla in material som i dag publiceras i digitalt format.

För att svara upp mot den snabba utvecklingen inom datadriven forskning behöver takten i digitiseringen av samlingarna öka. Detta behov uppmärksammas till exempel i Vetenskapsrådets (VR) senaste forskningsöversikt där det beskrivs som ett allvarligt infrastrukturellt problem för forskningen inom området att endast en liten del av bibliotekens, muséernas och arkivens samlingar är digitiserade.⁵ Även VR:s guide till

⁵ Vetenskapsrådets forskningsöversikt 2023, Humaniora och samhällsvetenskap, s. 22.

forskningsinfrastrukturen betonar vikten av systematisk digitisering för att tillgängliggöra samlingarnas innehåll som maskinläsbar data och därmed möjliggöra nya forskningstillämpningar.⁶

Det innebär att medel för digitisering behöver tillföras samt att KB behöver ges rättsliga förutsättningar för att i större skala än idag kunna samla in och ge tillgång till digitalt publicerat källmaterial för forskning, vilket också understryks i direktivet till den utredning om ny pliktlagstiftning som regeringen tillsatte och som nu är under beredning.⁷

Ovanstående förutsättningar samspelar på ett naturligt sätt med de behov som beskrivits ovan i samband med KB-labb som del av den nationella forskningsinfrastrukturen.

Digital insamling

För att även på sikt utgöra en relevant nationell forskningsinfrastruktur behöver KB ges legala förutsättningar för att bredda den digitala insamlingen. Basen i KB:s insamlingsuppdrag utgår från pliktlagstiftningen. Mediernas utveckling har lett till att regeringen utrett behovet av en reviderad pliktlagstiftning.

Förslagen i betänkandet som nu bereds gällande en reviderad pliktlagstiftning är av stor relevans för KB:s roll som forskningsinfrastruktur. KB stödjer generellt utredningens förslag men vill i detta sammanhang särskilt lyfta behovet av ett tydligt lagstöd för insamling av svenska webbplatser, samt lagstöd för insamling av digitala förlagor. Med digitala förlagor avses här till exempel de digitala filer som tryckerier utgår ifrån vid tryckning av böcker och tidningar.

Ett tydligt lagstöd för insamling av svenska webbplatser syftar till att ge KB möjlighet att samla in aktuellt material av forskningsintresse som idag inte omfattas av pliktlagstiftningen. En sådan lagstiftning finns redan på plats i stora delar av övriga EU.

Ett lagstöd för insamling av digitala förlagor syftar till att avsevärt minska behovet av en framtida digitisering av fysiska pliktexemplar av böcker, tidningar mm. som löpande inkommer till KB. Istället kan digitiseringsinsatserna koncentreras till det historiska materialet. Effekten blir sammantaget att mer material kan göras tillgängligt i digital form. Det digitala formatet skapar i sin tur förutsättningar för tillgång till KB:s samlingar även utanför KB. En sådan access förutsätter dock som utgångspunkt tecknande av avtalslicenser, eller att KB på annat sätt avtalar om detta.

Utöver att ge tillgång till ett bredare källmaterial så bidrar en ökad digital insamling också till en långsiktig dataförsörjning till stöd för verksamheten vid KB-labb.

⁶ Vetenskapsrådets guide till forskningsinfrastrukturen 2023, s.47.

⁷ Kommittédirektiv – Översyn av regelverket för pliktleverans och hantering av annat material vid Kungl. Biblioteket (Dir. 2019:84), respektive Betänkande – Papper, poddar och ... Pliktmateriallagstiftning för ett tryggt källmaterial, (SOU 2021:32).

Digitisering

I samlingar med KB:s bredd och omfattning är digitisering en nödvändighet för att säkra informationsinnehåll från nedbrytning och externa hot⁸ och därmed också kunna möjliggöra platsobunden och långsiktig tillgång via digitala användartjänster.

I takt med att de digitala samlingarna växer, och därmed också riskerna kopplade till cyberangrepp, behöver åtgärderna för att säkra den digitala infrastrukturen stärkas. Det handlar också om de resurser i form av språkmodeller som utvecklas vid KB-labb. Dessa är en för KB helt ny kategori av samlingar där skyddsvärdet är högt och därmed också sårbarheten. KB:s infrastruktur för digital produktion och bevarande av digitala resurser befinner sig i ett intensivt utvecklingsskede.

Forskningen inom samhällsvetenskap och humaniora efterfrågar i allt högre grad tillgång till kulturarvssamlingar för fortsatt analys och bearbetning i digitalt format. KB utgör i detta sammanhang en värdefull resurs, dels genom att bibliotekets samlingar är baserade på långa obrutna tidsserier, dels genom möjligheterna som erbjuds via KB-labb att träna stora AI-modeller baserat på KB:s samlingar.

Att digitisera samlingarna av texter, bilder och ljud och därmed omvandla dem till beräkningsbar data utgör alltså en allt viktigare del i KB:s uppdrag att bidra till forskningskvalitet och en demokratisk samhällsutveckling. Digitisering erbjuder också stora möjligheter att effektivisera verksamheten genom att minska behovet av fysisk hantering av samlingar.

VR understryker i guiden till forskningsinfrastrukturen nödvändigheten av att digitiseringen av kulturarvssamlingar också svarar mot tydliga forskningsbehov, samt att det finns ändamålsenliga infrastrukturer som stöder kurering, förvaltning och tillgång till de resurser som produceras.⁹ KB:s uppdrag som nationalbibliotek och nationell forskningsinfrastruktur via KB-labb gör myndigheten väl lämpad att möta detta behov.

En utvidgad pliktlagstiftning kommer kunna erbjuda ett direkt inflöde av pliktlevererat material via digitala förlagor och därmed frigöra resurser för digitisering av KB:s befintliga samlingar.

Externa resurser via forskningsprojekt och donationer erbjuder ett välkommet stöd för att tillhandahålla delar av samlingarna i digitalt format. Denna typ av finansiering kan dock inte förväntas utgöra en grund i KB:s digitala tillgängliggörande eftersom urval och omfattning baseras på enskilda projekts och forskares intressen. Att upprätthålla en systematisk och storskalig digitisering av samlingarna kräver en kraftfull finansiering, vilket KB har lyft i föregående inspel till forskningspropositionen liksom i myndighetens budgetunderlag. KB har nu stärkt infrastrukturen för digital produktion och därmed också ökat produktionskapaciteten.

⁸ Till exempel brand, översvämning men också terrorhot och krig.

⁹ Vetenskapsrådets guide till forskningsinfrastrukturen 2023, s.47.

It-infrastruktur

I samband med budgetunderlaget för 2024 – 2026 uppmärksammade KB att ökningen av kostnaderna för digital lagring är konstant och att det inte finns möjligheter att omprioritera inom övrig verksamhet i en takt som kan kompensera för kostnadsökningen. KB:s uppdrag förutsätter ett långsiktigt digitalt bevarande.

En satsning på storskalig digitisering av kulturarvssamlingar och en breddad digital insamling för att möta det allt större forskningsbehovet av digitala format är beroende av investeringar och satsningar på KB som ytterligare ökar lagringsbehoven och därmed lagringskostnaderna framöver. Den ökade mängden digitalt material driver också upp kostnaderna för e-infrastruktur, säkerhetsåtgärder och tjänsteutveckling.

Avtalslicenser för upphovsrättsskyddade verk

- En utredning bör tillsättas för att undersöka hur avtalslicenskostnader nationellt ska hanteras för åtkomst till digitala kulturarvssamlingar.

Efterfrågan att få ta del av KB:s samlingar, inte minst digitalt på distans, är stor. Samtidigt är en avsevärd del av KB:s samlingar upphovsrättsligt skyddade. Upphovsrätten innebär som utgångspunkt en ensamrätt för upphovsmannen att dels framställa kopior av sitt verk, dels att göra det tillgängligt för allmänheten. KB innehar inte upphovsrätten till verken i samlingarna och har juridiskt oftast inte möjlighet att tillhandahålla samlingarna digitalt utanför KB utan att först teckna en avtalslicens med en upphovsrättsorganisation. Av avtalet framgår bl.a. hur verken i fråga får användas, samt vilken ersättning som ska utgå för detta.

För att skapa förutsättningar för digitalt tillhandahållande och göra det möjligt att ge digital tillgång på distans till samlingar för forskare, och i vissa fall även allmänheten, har KB under ett flertal år framgångsrikt arbetat med de möjligheter kollektiva avtalslicenser ger. Resultatet av arbetet syntes inte minst under Covid-19 där KB under pågående pandemi snabbt kunde ställa om och genom en avtalslicens ge access till delar av samlingarna på distans för forskning.¹⁰ KB:s bedömning är att avtalslicenser är en väg framåt för access på distans till upphovsrättsskyddat digitalt material.

KB kan idag av ekonomiska skäl endast i begränsad omfattning erbjuda digital tillgång med stöd av avtalslicenser. Den ökade användningen av kulturarv som den tekniska utvecklingen leder till medför att kostnaderna för avtalslicenser ökar markant. I ett längre perspektiv blir omfattningen på kostnaderna betydligt högre varför det inte är hållbart för KB att bära dessa. Frågan om hur avtalslicenskostnaderna för ersättning till upphovsrättsorganisationerna nationellt ska hanteras är central för forskningens behov av källmaterial och behöver utredas.

¹⁰ Bland annat till KB:s audiovisuella samlingar (<https://smdb.kb.se/>) och tidningar (<https://tidningar.kb.se/>).

Öppen vetenskap

- De nationella riktlinjerna för öppen vetenskap bör vara centrala i initiativ för att stärka svensk forskning.
- KB efterfrågar ett uppdrag att tillsammans med lämpliga samarbetspartners utreda behovet av och eventuell form för en nationell publiceringsplattform.

Öppen vetenskap för att lösa samhällsutmaningar

Utvecklingen mot öppen vetenskap har tagit flera viktiga steg internationellt under andra halvan av 2010-talet. Inte minst gäller det Unescos rekommendation om öppen vetenskap som antogs i november 2021 och de åtta strävansmålen i EU:s policy för öppen vetenskap. Ett öppet förhållningssätt är centralt inom vetenskapen. Det ökar möjligheterna för kollegialt driven utveckling genom sakkunniggranskning och säkerställande av forskningsresultats giltighet med utgångspunkt i öppet tillgängliga publikationer och med hjälp av öppet tillgänglig forskningsdata. Det är också önskvärt att öppna forskningsmetoder (till exempel källkod) och öppna läresurser blir det nya normala, liksom att allmänhetens delaktighet i forskningsprocesser utvecklas på ett hållbart sätt med bevarande av högt ställda kvalitetskrav.

Öppen vetenskap bidrar till att utveckla svensk forsknings kvalitet och säkrar svenska forskares möjligheter att konkurrera internationellt. Det ökar också förutsättningarna för att framsteg inom forskningen blir omsatta och kan bidra till en hållbar samhällsutveckling inom såväl offentlig sektor som svenskt näringsliv. De nationella riktlinjer för öppen vetenskap som KB har i uppdrag att ta fram tillsammans med sektorn, vilka tar hänsyn till svensk utveckling och svenska förutsättningar, bör vara centrala för regeringens initiativ för att stärka svensk forskning.

En nationell publiceringsplattform

Svensk vetenskaplig forskning publiceras i hög grad öppet tillgängligt och den öppna tillgången till forskningsdata har en god utveckling, en följd av ambitiösa mål i tidigare forskningspropositioner. Utvecklingen av öppen tillgång till publikationer gäller framför allt artiklar i vetenskapliga tidskrifter. Andra publikationsformer som böcker, antologier och konferenspublikationer publiceras i mindre, men ökande, omfattning öppet tillgängligt. Ambitionen bör vara att utveckla befintliga publiceringssystem samtidigt som nya former introduceras med det gemensamma målet att forskarnas inflytande över publiceringspraktikerna blir större.

En utmaning i omställningen till öppen publicering är att kostnaderna fortsatt är höga och övergången till nya publiceringspraktiker får därför inte leda till nya beroenden av kostsamma lösningar. Rådsslutsatserna som beslutades under det svenska EU-ordförandeskapet våren 2023 rörande högkvalitativ, transparent, öppen, tillförlitlig och rättvis akademisk publicering pekar på betydelsen av publiceringsmodeller som är icke vinstdrivande, öppet tillgängliga och i flera format. Slutsatserna bör vara vägledande för svenska insatser för att stärka förutsättningarna för svensk öppen vetenskaplig publicering för att uppnå ett effektivt utnyttjande av resurser.

KB främjar inom ramen för sitt uppdrag om öppen tillgång till svensk vetenskaplig publicering en sådan utveckling. Sveriges universitet och högskoleförbund (SUHF) framhåller att flera alternativa vägar bör prövas för att ge forskarvärlden större kontroll över den vetenskapliga publiceringen och för att minska kostnaderna. Det inkluderar att teckna publiceringsavtal för publicering i helt öppet tillgängliga tidskrifter, tillhandahålla en nationell oberoende publiceringsplattform, förbättra möjligheterna att migrera forskarägda tidskrifter från traditionella förlag till andra plattformar, samt fortsatt arbete med upphovsrättsfrågor kopplat till öppen tillgång.

KB har sedan 2021 en nationell plattform för öppet tillgängliga svenska vetenskapliga tidskrifter (publicera.kb.se), motsvarigheter finns i Danmark (tidsskrift.dk) och i Finland (journal.fi). Kriterium är en plattform för granskning, publicering och spridning av högkvalitativa öppet tillgängliga vetenskapliga böcker. För att göra resultat från forskning inom ramprogrammen öppet tillgängliga har EU-kommissionen skapat Open Research Europe (ORE). Det är en typ av publiceringsplattform som erbjuder en väg för publicering av enskilda vetenskapliga artiklar som ett alternativ till publicering i tidskrifter. Utformningen varierar men gemensamt är att till skillnad från vid traditionell publicering, publiceras artiklar direkt efter inledande redaktionell granskning varefter sakkunniggranskning och revidering fram till en slutgiltig version sker i en öppen process på plattformen. Inte minst under Covid-19-pandemin, då en stor del av forskningen gjordes tillgänglig via publiceringsplattformar och preprint-repositorier, påvisades vilken betydelse sådana har för att göra forskningsresultat snabbt öppet tillgängliga för att lösa samhällsutmaningar.

En nationell publiceringsplattform för öppen publicering och sakkunniggranskning av svensk forskning oberoende av forskningsfält, behöver ta hänsyn till de skillnader som finns mellan dessa fält när det kommer till publiceringsmodeller, liksom till hur granskningsprocessen bäst sker och organiseras. Behovet av och utformningen av en nationell publiceringsplattform liksom hur den förhåller sig till befintliga nationella och internationella initiativ behöver utredas.

Karin Grönvall har beslutat detta yttrande. Christopher Natzen har varit föredragande. I den slutliga handläggningen har också Lars Björk, Love Börjeson, Johan Fröberg och Göran Konstenius deltagit.

Beslutet har signerats elektroniskt.

Karin Grönvall

Riksbibliotekarie

Christopher Natzen

Forskningsstrateg, Avdelningen för forskningsstöd och användartjänster